

İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)

ISBN: 978-605-67900-1-0, 166 Sayfa

Abdul Azim Islahi

Tanıtım: Nazan Lila*

Received: 27.03.2019

Accepted: 28.03.2019

DOI: 10.25272/ijisef.545420

Type: Book Review

Giriş

Abdul Azim Islahi'nin kaleme aldığı *İslam İktisat Düşüncesinin Değişimi (18. Yüzyıl)* adlı çalışmanın, yazarın iktisadi düşünce tarihine dair diğer çalışmalarıyla beraber düşünüldüğünde devamlılık arz eden seriler zincirinin bir parçası olduğu görülür. Islahi, adı geçen çalışmadan önce 15. yüzyıla kadar olan dönemi ve 16. yüzyılı ayrı iki eserde incelemiştir. Bu kitapta ise 18. yüzyılda İslam iktisat düşüncesinin değişimini üç önemli ilim adamı üzerinden ele almaktadır.

Eserin kaleme alınmasının arka planında, Müslümanların Batılı kolonizasyonu altına girmeye başladıkları dönemde en önemli meselelerden olan iktisat ve iktisat düşüncesinin ele alınması ihtiyacı yatmaktadır. Bu kritik dönemde İslam iktisat kurumları ve düşüncesindeki değişimin ele alınması, dönemin durumunun aydınlatılması açısından önem arz etmektedir. İslam iktisat düşüncesinin önceki dönemlerine dair de araştırmalar yapmış olan Islahi, tarihsel devamlılığı sağlama ve bu kritik döneme ışık tutma gayesiyle eseri kaleme almıştır.

Eserin önemi, İslam medeniyetinin çöküşünün hızlandığı ve İslam düşünürlerinde uyanış ve öz arayışı çalışmalarının başladığı dönemde İslam medeniyetinin önemli bir meselesi olan iktisat konusunda düşünürlerin ne söylediğini ele almasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Islahi, eserde dönemin iktisadi durumu ve uygulamalar hakkında da bilgi vermektedir. Bu açıdan eser, İslam iktisat düşüncesinin değişme evresine girdiği döneme ışık tutması itibarıyla önemlidir.

Islahi'nin İslam iktisat düşüncesinde 18. yüzyılı ele alan çalışması hem pratik hem de teorik alanda dönemin önemli değişimlerini ele alması açısından dikkate değer bir çalışmadır. Ele alınan dönem, üç önemli şahıs ve coğrafya çerçevesinde incelemeye tabi tutulmuştur. Yazarın seçtiği coğrafyanın, İslam medeniyetinde uyanış ve canlanma hareketlerinin beşiği olan Medine ve ondan beslenen Batı Afrika ile Hindistan gibi önemli bölgeler olması dönemin daha doğru şekilde okunmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, yazarın çalışmasını üç isimle sınırlandırması döneme dair genel bir fikir vermekle beraber, esasen eserin dönemin kapsamlı

* Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı EABD, nazankapici@sakarya.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4858-233X>.

bir portresini sunma konusunda yetersiz kalmasına sebep olmuştur. İlgili döneme dair farklı coğrafya ve isimlerin araştırılması, İslahi'nin bu eserine katkı sağlayacaktır.

1. 18. yy'da Müslümanların Durumu ve Üç Öncü İsim

18. yüzyıl, Müslümanların iktisadi, fikri ve itikadi açıdan gerilemeye başladığı döneme tekabül etmektedir. Bu gerilemenin sebepleri arasında temelde Batı dünyasının iktisadi ve siyasi nüfuzunu artırması ve İslam dünyasında yaşanan kolonileşme hareketleridir. Bu hareketler karşısında Müslümanlar arasında köklü bir birlik sağlanamamış olmakla beraber Müslüman coğrafyanın belli bölgelerinde uyanış ve yenilenme adına halk ile yöneticilere çağrılar yapan ilim adamları da mevcuttur. Bu ilim adamlarının hedefi, insanları içine düştükleri sapkın itikat ve fikirlerden kurtararak İslam'ın öngördüğü yaşayış biçimini en doğru şekilde tatbik etmelerini sağlamaktır. Ayrıca bu ilim adamları, bu amaçla yöneticilerin haksız fiillerinin de karşısında durarak toplumda adalet ile fikri ve ekonomik gelişmenin sağlanmasının yollarını göstermişlerdir.

Yukarıda bahsedilen ilim adamları, çağdaş olmalarına rağmen hiç görüşmemişlerdir. Bununla beraber, ıslah vazifesi bakımından ait oldukları toplumdaki konumları benzer olmuştur. Yazar, eserinde dönemle ilgili öne çıkan üç ilim adamına yer vermektedir. Farklı coğrafyalarda doğup yaşayan bu üç ilim adamından Muhammed b. Abdülvehhab Arabistan'da, Osman b. Fûdî Batı Afrika'da, Şah Veliyyullah Dihlevî ise Hint Yarımadası'nda yaşamını geçirmiştir. Bu ilim adamlarının ortak özellikleri reform çabalarının Kur'an ve sünnete dayanması olmuştur. Kitapta yazar, bu üç ilim adamının ıslah faaliyetleri çerçevesinde dönemi ele almaktadır. Bununla beraber, etkisinden dolayı eserinde Dihlevî'ye daha geniş yer vermektedir.

1.1. Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab

Şeyh Muhammed b. Abdülvehhab, yozlaşmış inançlar ve yanlış uygulamaların yaygınlaştığı bir ortam olan Arabistan'ın Necid bölgesinde faaliyet gösterdi. Ayrıca bu bölgede ekonomik koşullar da iyi değildi. İbn Abdülvehhab, her iki sahada da toplumun durumunu iyileştirmeyi amaçladı. İbn Abdülvehhab'ın bu bölgede gösterdiği faaliyetlerin, esas itibariyle bir dini reform hareketi olduğu söylenebilir. Bununla beraber ekonomik konulardaki yol göstermeleri de önemlidir. Onun dini boyutta insanları davet ettiği yol, tevhid inancıydı. İnsanları İslam dışı inanç ve uygulamaları terk etmeye ve Peygamber (sav)'e sıkı bir şekilde uymaya çağırdı. Ekonomik alanda ise faaliyetlerini etkili kılan unsur, Suudi devletinin mali işlerini idare görevini üstlenmesi oldu. Ekonomi ve istihdamın gelişimi, sosyal refah ile vakıf kurumunun güçlendirilmesi için çalışmalar yaptı. Bu anlamda İbn Abdülvehhab hareketinin, teorik açıklamalar yerine pratiği öne çıkaran bir hareket olduğu söylenebilir.

1.2. Şeyh Osman b. Fûdî

Şeyh Osman b. Fûdî, Batı Afrika'da Gobir Devleti'nde faaliyette bulundu. Çağdaşı İbn Abdülvehhab gibi toplumunun problemleri üzerine eğildi. Onun toplumunda da devlet düzeyinde adaletsiz yönetim ve zulüm, halk düzeyinde ise cehalet yaygınlaşmıştı. İnsanlar İslami olmayan hüküm ve gelenekleri takip ediyorlardı. Osman b. Fûdî'nin amacı toplumu

halk ve devlet düzeyinde ıslah etmekte. Faaliyetinin ilk aşaması diyebileceğimiz dönemde daha çok insanları irşad etme ve vaaz ile ilgilendi. İkinci aşamada ise yöneticilere karşı hicret ve cihada yöneldi. Kitapta, Osman b. Fûdî'nin entelektüel katkısının yoğun olduğu ilk döneme odaklanılmıştır. Osman b. Fûdî, hükümdarların adaletsiz uygulamalarına karşı çıkarak piyasanın düzgün işleyişine dayanan bir sistemi savundu. Bu anlamda denetimin öneminin farkında olan Fûdî, hisbe teşkilatının geliştirilmesini önerdi. Kamu gelir kaynakları ve harcama kalemlerinin yeniden düzenlenmesi gereğine vurgu yaptı. Ayrıca, arazi yönetimi gibi konular üzerinde de durdu. Osman b. Fûdî'nin de çağdaşı İbn Abdülvehhab gibi İslam iktisadı öğretilerinin canlandırılması ve uygulanmasına ağırlık verdiği söylenebilir.

1.3. Şah Veliyyullah Dihlevi

Şah Veliyyullah Dihlevi, ıslah faaliyetlerini Delhi'de sürdürdü. O dönemde Delhi'de siyasi rejim zayıflamış ve anarşizm tüm Babür İmparatorluğu'nu sarmıştı. Bölgesel kuvvetlerin ayaklanmaları baş göstermeye başlamıştı. Ayrıca yöneticiler düzeyinde lüks yaşam ve savurganlık ile halk üzerindeki ağır vergi yükü insanlarda hoşnutsuzluk meydana getiriyordu. Ayrıca sapkın tasavvuf anlayışı ile itikat anlamındaki bölünmüşlük de dini alanda görülen sıkıntılardı.

1.3.1. İktisadi Konulara Dair Görüşleri

Dihlevi'nin, iktisadi alanda kendine özgü yorum ve önerileri, onu İbn Haldun gibi selefleri ile mukayese edilir duruma getirmiştir. Hz. Ömer'in uygulamasından ilham alarak aslında toprakların, savaşmadan teslim olan çiftçilere ait olduğu yönünde özgün bir yorum getirmiştir.

Dihlevi'nin insan ihtiyaçlarına yönelik tasnifi de bu konuda Gazzalî'yi takip ettiğini göstermektedir. Dihlevi, insan ihtiyaçlarını zorunlu, lüks ve geliştirme amaçlı olarak üç sınıfa ayırmış ve lüks ihtiyaçların kişiden kişiye değiştiğini ifade etmiştir. Ayrıca Râzî'den etkilenerek faiz uygulamasının, insanların üretim amaçlı girişimci yönelimlerini engellediğini ortaya koymuştur.

Dihlevi'nin iş bölümü ve uzmanlaşma konusundaki görüşleri de önem arz etmektedir. Ona göre İslam'daki farz-ı kifâye hükmü, insanları, ekonominin sağlıklı gelişiminin temeli olan iş bölümüne yöneltip herkesin belli alanda uzmanlaşmasını sağlamaktadır.

Dihlevi'nin para konusundaki görüşleri de önem arz etmektedir. Dihlevi, klasik İslam alimleri gibi altın ve gümüşün mahiyetleri itibariyle; diğer maddelerin ise genel kabul sonucu para değeri kazandıkları görüşünü savunmuştur. Ona göre paranın temel işlevi mübadele aracı olmasıdır.

Dihlevi, zekat konusunda İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'in fikirlerinden yararlanmışır. Bununla beraber bu fikirlere özgün katkılar da yapmıştır. Çeşitli varlık türlerinin nisablarının sabitlenmesinde getirdiği eşit fedakarlık kuralı ile nisabın belirlenmesinde getirdiği yeni yaklaşımlar, bu katkılar arasında zikredilebilir.

1.3.2. Kalkınma Teorisi Konusundaki Görüşleri

Dihlevi, İbn Haldun ile birlikte İslam dünyasında kalkınma teorisi konusunda en ünlü iki alimden biridir. İbn Haldun'un aksine, onun kalkınma teorisi insan doğasına dayanmakta olup döngüsel değil doğrusal bir gelişim öngörür.

Kalkınma teorisi konusunda Dihlevi'nin önemi, "tarihin aşamaları" yaklaşımını bu teoriyle bağlantılı olarak ele alan Batılı yazarlardan çok önce davranmış olmasından kaynaklanmaktadır. Dihlevi'nin yaklaşımında bu evreler, yalnızca ekonomik tarafla sınırlı olmayıp daha geniş kapsamlıdır. Dihlevi'nin yaklaşımında gelişim evrelerine, ahlaki ve ruhsal gelişim de dahildir. Dihlevi, toplumdaki kurumların gelişiminde politikacılar, teorisyenler ve filozoflar kadar sahih dini yaşayıp öğreten din alimlerine de ihtiyaç bulunduğunu öngörmektedir. Bir toplumun insani değerler olmaksızın ileri aşamalara gelmesinin, neticede zayıf halk kesimlerinin ezilmesine ve sistemin tümünden parçalanmasına yol açacağını iddia etmektedir.

Dihlevi'nin, tarihin aşamaları konusunu ele alan diğer ilim adamlarından farkı, dördüncü aşama olan uluslararası sosyo-ekonomik kurumların kurulması aşamasını insanlığın zirvesi olarak görmemesidir. Bunun yerine, söz konusu aşamada iyi ameller uygulanmazsa ve son Peygamber (sav) takip edilmezse yaratıcıya (cc) yaklaşma sağlanmaz. Böyle bir yaklaşma olmadığı müddetçe de herhangi bir ilerleme kaydedilmiş sayılmaz. Ona göre ulusal ve uluslararası kurumların gerçek amaçlarına hizmet edebilmeleri için eksikliklerinin giderilip sömürü ve zulmün ortadan kaldırılması gerekmektedir.